

Ірина Хомин

ДЕТЕРМІНАНТИ МІЖПАРТІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У ТРАНЗИТНИХ СУСПІЛЬСТВАХ

in the article attention has been accented on difficulties of the democratic processes and particularities of the shaping of institutional structures of society, where discourse transitive type of the political systems is necessary factor to achieve consolidation of democracy. Approaches of determining the party system and way of formation and the state of inter-party interaction study in Ukrainian literature have been considered. It has been shown reciprocal determinancy of the political regime consolidation processes, society and the consolidation of the party system. The basic principles of interaction between the parties in transformed societies and their impact on the democratization of the political process have been analyzed. The types of interactions between the parties that are characteristic of societies which are in the period of transformation have been established.

Успішність демократичного транзиту в посткомуністичних суспільствах невід'ємно пов'язана зі становленням і розвитком партійної системи. Досвід реформ у країнах Вишеградської групи, Балтійського, Балканського субрегіонів Європи показує, що характер партійної системи є важливим індикатором консолідації демократії. Під партійною консолідацією розуміється процес функціонування партійної системи на основі досягнення інституційного, процедурного і ціннісного консенсусу основних суб'єктів. Іншими словами, сформованість інституту політичних партій, готовність більшості з них дотримуватися норм і правил взаємодії та гомогенність ціннісних орієнтацій і установок партійних еліт є головними.

Міжпартійні відносини є головною складовою частиною державних політичних відносин. Перед будь-якою державою, з будь-яким політичним і партійним режимом, навіть у країні, де діє однопартійний режим, стоїть одне і те ж завдання, яке полягає у врегулюванні міжпартійних відносин. Міжпартійні відносини визначають партійно-політичний режим, формують партійну систему та визначають її типи.

Особливої важливості набуває визначення місця нових суб'єктів політичного процесу в політичній системі, дослідження форм і методів їх діяльності в Україні, яка переживає перехідний період, коли і формування державності, і становлення інститутів громадянського суспільства залежать від успішного функціонування і взаємодії основних суб'єктів політичного процесу.

Предметом пильної уваги і вивчення політологів, соціологів, юристів стає формування багатопартійності сучасної України.

Подібний інтерес обумовлений цілком об'єктивними причинами. Партії все більше виступають основними суб'єктами демократичних суспільних перетворень, від їх позиції, уміння вловлювати і втілювати в конкретні практичні дії інтереси і настрої громадян залежить економічний прогрес і глибина демократичних перетворень. Адже саме від формування механізмів узгодження конфліктів та досягнення суспільної згоди залежить процес консолідації демократії. Відповідно постає перед дослідниками нове завдання – вивчення взаємодії політичних сил.

Актуальність дослідження проблем форм взаємодії політичних партій пов'язана, насамперед, із пошуком шляхів досягнення політичного і громадянського порозуміння, подолання кризи у відносинах між основними суб'єктами політичного процесу.

Незважаючи на те, що Україна вибрала напрям свого руху та розвитку (у напрямку до розвинених демократичних держав), проте існують противники цього вибору, зокрема і на рівні політичних партій. У свою чергу, це впливає на міжпартійні взаємодії у парламенті, відсутність консолідації партій, у підсумку унеможливорює роботу Верховної Ради України. Відсутність компромісів, а також наявність абсолютно протилежних за своєю ідеологією партій у парламенті тягне за собою неможливість прийняття необхідних для держави рішень. А це лише викликає недовіру в електорату. У світлі останніх подій 2013–2014 років можемо відмітити, що величезний вплив на діяльність політичних партій в Україні мають бізнесові групи.

Досить актуальним є вивчення процесів перегрупування політичних сил, неодноразових спроб створення їх об'єднань, вироблення загальної стратегії і тактики політичних дій. А це сприяє пошуку компромісів, закладає перспективу для формування в майбутньому стійкої партійної системи. Все це в сукупності визначає актуальне значення досліджуваної проблеми.

Мета статті – розкрити особливості формування міжпартійних взаємодій в Україні, як у транзитному суспільстві, а також показати взаємодетермінованість процесів консолідації політичного режиму, суспільства і консолідації партійної системи.

На сьогодні дослідження багатопартійності можна систематизувати за наступними науковими напрямками.

Основи теорії партій закладені в роботах М. Вебера, К. Бейма, М. Дюверже, Д. Лапаломбара і А. Лейпхарта, Дж. Сарторі, Г. Даадлера. Аналіз вітчизняної наукової літератури останніх років свідчить, що різні аспекти діяльності політичних партій розглядають у своїх публікаціях науковці В. Базів, О. Дергачов, М. Кармазіна,

О. Крюков, М. Примуш, Ю. Шведа, Ю. Остапеч, О. Радченко та інші.

У сучасній політичній науці склалися різні підходи до дослідження типів партійної консолідації. У класичній транзитології, на початкових етапах її розвитку, поширеною була позиція, згідно з якою результат транзиту (а, отже, і партійної консолідації) залежав багато в чому від форми переходу. На підставі такого критерію, як співвідношення сил між правлячими та опозиційними групами, Т. Л. Карлом і Ф. Шміттером були виділені чотири форми переходу до демократії:

– «Нав'язаний перехід», для якого характерна найбільша незгодженість між первинними очікуваннями ініціаторів змін і реальним розвитком подій (Росія, Україна, Білорусія, Албанія та ін.). При «нав'язаному» типі переходу яскраво виражена роль еліт. Саме вони приймають рішення про початок переходу і засоби, які використовуються для перетворення режиму, не зустрічаючи опору мас і опозиції;

– «Реформістський перехід», пов'язаний з масовою мобілізацією, при якій перетворення здійснюються завдяки істотному тиску низів на правлячі групи (Вірменія, Сербія, Словенія, Хорватія, Грузія та ін.);

– «Пактовий перехід», що складається з укладання пактів, угод, до яких залучаються правлячі групи колишнього режиму, а також ті, хто був усунений від влади чи взагалі не володів ніякою владою (Польща, Чехія, Угорщина, Болгарія та ін.)¹.

– Демократизація шляхом революції. Четвертий тип – це революція, тобто насильницьке повалення старого авторитарного/тоталітарного режиму з активною включеністю в ці процеси масових соціальних груп (верств)². Тут характерними прикладами є Румунія і Албанія³.

Виходячи з запропонованої класифікації, можна припустити, що політичні пакти у міжпартійній взаємодії відіграють винятково позитивну роль і сприяють консолідації політичного режиму,

¹ Powerand T., Powers, N. Issues in the consolidation of democracy in Latin America and Southern Europe in comparative perspective – a rapporteurs' report. *Working paper*. <<http://kellogg.nd.edu/publications/workingpapers/WPS/113.pdf>> (2008, february, 14).

² Карл, Т.Л. (2004). Демократизация: концепты, постулаты, гипотезы. Размышления по поводу применимости транзитологической парадигмы при изучении посткоммунистических трансформаций. *Полис*, 4, 14.

³ Шмиттер, Ф. (1999). Процессы демократического транзита и консолидации демократии. *Полис*, 3, 31.

так як компромісні стратегії завдають менше шкоди акторам, ніж силові, й безпосереднім наслідком їх укладення є формування коаліції більшості. Відповідно, з одного боку, пактовий перехід створює найбільш сприятливі умови для партійної консолідації, тоді як з іншого – досвід низки посткомуністичних країн доводить, що успішне завершення транзиту можливе і поза пактом. Зокрема, Балканські країни, які здійснили реформістський перехід – Словенія, Хорватія, Сербія, Македонія, Боснія і Герцеговина, характеризуються різною якістю демократії. І, звичайно, показовим у цьому випадку є приклад Румунії, де революційна демократизація не стала перешкодою для наближення країни до розряду консолідованих демократій. Взаємозумовленість форми та результату демократичного транзиту очевидна тільки в Болгарії, єдиній країні субрегіону, в якій, як і в державах Вишеградської групи, був реалізований пактовий варіант міжрежимного переходу¹.

Основними причинами для укладення політичного пакту є або економічні кризи і розкол у правлячих елітах, або розкол у правлячому режимі під впливом опозиційних еліт. «Консенсусний сценарій може реалізуватися тоді, коли розкол сегментів політичного поля досить глибокий і не може бути подоланий в рамках клієнталіської політики патронажу та обміну ресурсів на основі картельної угоди або гегемонії»².

У літературі широко поширена точка зору, що пакти найбільш ефективні, тобто швидкі і безболісні механізми демократизації. Так, А. Мелвіль приходять до висновку про те, що найбільш успішні демократичні транзити (особливо в південноєвропейському і латиноамериканському контексті), були ініційовані частиною правлячої еліти, розділеної на два табори: реформаторів і консерваторів. У цьому випадку реформи починаються з попередньої лібералізації старого режиму. «Намагаючись протистояти консервативним силам усередині системи, реформатори-центристи (знову ж таки в Південній Європі, Латинській Америці і, подекуди, в СРСР) часто зверталися за підтримкою до громадянського суспільства, опозиційних рухів і, балансуючи між охоронцями режиму та його радикальними проти-

¹ Бродовская, Е.В. (2010). Результативность посткоммунистических трансформаций в странах Балканского субрегиона Европы. *Lodz: Dwadziestolat transformacji w regionie Europy Srodkowo-Wschodniej i Poudniowej*, 113–124.

² Бакіров, В.С., Фісун, О.А. (2002). Альтернативи українського політичного розвитку: «переможець одержує усе», картель чи пакт еліт? *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного українського суспільства*, 167.

вниками, протягом певного часу проводили політику «дозованих» реформ»¹. Поступово реформи набувають більш радикального характеру і перед елітою постає вибір: або продовжувати реформаторський курс, який і призводить до зміни режиму, або здійснити повернення до авторитарного минулого. Для продовження реформ частина консерваторів і реформаторів укладають «пакт про ненапад», обговорюють правила гри і гарантії переможеним. За цим слідують перші вільні вибори, які приводять до влади переважно не центристську групу, яка починала реформи, а лідерів радикальної опозиції. Перемога останніх, як правило, не була тривалою. Нова демократично обрана влада була змушена здійснювати непопулярні економічні реформи.

Негативна масова суспільна реакція на ці реформи приводила до влади в ході наступних демократичних виборів, які отримали назву «виборів розчарування», вже не радикалів, а в основному вихідців зі старих правлячих кіл, які врівноважували нову політичну систему. Використовуючи термінологію теорії раціонального вибору, можна говорити про те, що якщо до підписання угоди конкурентна боротьба між елітними групами велася за формулою «переможець отримує все», то після укладення пакту такий варіант пом'якшується і перетворюється в «боротьбу за правилами».

Таким чином, демократичні правила і процедури окреслюють сферу можливої поведінки еліти. Інституціоналізація демократичних процедур і, перш за все, зміни політичної влади закладали необхідні основи для можливої у подальшому консолідації демократії, яка не є обов'язковим результатом розпочатих процесів демократичних перетворень. При цьому вважається, що характер подальшого режиму, постпактового, дуже сильно залежить від умов пакту і тих зовнішніх обставин, які його супроводжують. На думку Л. Ф. Шевцової, не тільки в латиноамериканських країнах, але в подальшому і в Угорщині, Польщі, Чехії саме політика пактів стала основним гарантом посттоталітарної трансформації. «Ця політика зняла напруженість зі слабких ще інститутів, обмежила рівень конфліктів, сприяла формуванню цілої системи договорів між владою і суспільством, між цивільними і військовими, між підприємцями і робітниками»². Навпаки, В. Гельман зазначає, що збереженню і розвитку демократичних інститутів сприяє скоріше конфлікт еліт, ніж

¹ Мельвиль, А.Ю. (2004). О траекториях посткоммунистических трансформаций. *Полис*, 2, 68.

² Шевцова, Л.Ф. (1996). Дилеммы посткоммунистического общества. *Политические исследования*, 5, 82.

пакт¹. Однак не варто забувати і про негативні соціальні наслідки укладення політичних пактів. При аналізі негативних ефектів політичного пакту, супроводжуваних пактові переходи до демократії, зазвичай, говорять не про пакт, а про «змову еліт» (Р. Даль) або про ефект «заморожування демократії» (*frozendemocracy*)². Тут прикладом може бути негативний досвід Мексики 1920-х років, де досягнення елітного компромісу спричинило стабілізацію політичної системи в рамках однопартійного режиму.

Важливою особливістю трансформації політичної системи сучасної України стала швидка зміна партійної системи, що супроводжується появою партій різної ідеологічної спрямованості в ідеалі. Загалом в Україні партії неідеологічні, з невиразною ідеологічною ідентифікацією (до ідеологічних можна зарахувати комуністів, колись соціалістів і Всеукраїнське об'єднання «Свобода»), а скоріше лідерські (Блок Петра Порошенка, Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» Ю. Тимошенко, Радикальна партія О. Ляшка і т. п.). Роль політичних партій у процесі демократичного транзиту посткомуністичної України неоднозначна. З одного боку, будучи базовим елементом політичної інфраструктури, політичні партії сприяли лібералізації політичної системи і інституціоналізації демократії. З іншого боку, тривала фрагментація, дефіцит погоджувальних практик, інституційні спотворення, характерні для пострадянської партійної системи, ускладнювали процеси міжрежимного переходу.

Процес становлення української багатопартійності виявив цілий ряд специфічних рис, відсутніх у досвіді трансформації країн Східної Європи, зокрема, занадто високий ступінь динамічності, фрагментації партій і електоральної нестійкості. Особливістю української партійної системи на певному етапі також є виникнення «партій влади» (період Л. Кучми), яка виконує функції легітимації, сформованого політичного режиму. У цих умовах партійна консолідація набуває форми нав'язаного негативного консенсусу. Це такий стан партійної системи, при якому внутрішньоелітна інтеграція досягається за допомогою об'єднання елітних груп навколо національного лідера і витіснення антисистемних акторів на периферію політичного простору.

Незважаючи на те, що такий вид партійної консолідації має суттєві обмеження, в транзитивних країнах, де не були створені додаткові

¹ Gel'man Vladimir. *Russia's Elites in Search of Consensus: What Kind of Consolidation?* <http://www.eu.spb.ru/socio/files/demokr_2.pdf>.

² Omar, G. (2005). Encarnacion Do Political Pacts Freeze Democracy? Spanish and South American Lessons. *West European Politics*, 28, 1.

механізми відтворення політичних систем, відбувалися процеси позапартійної консолідації антисистемної опозиції, результатом чого з'явилися «кольорові революції», з подальшими інверсійними процесами політичного розвитку.

Отже, в умовах демократизації політичного процесу, об'єктивною потребою сучасного етапу розвитку стає конструктивна взаємодія партій. Взаємодію можна розглядати як процес узгодження і взаємного врахування інтересів різних соціальних груп; взаємообумовлений процес впливу одних соціальних груп на інші; керований процес реалізації зв'язків, який будується на базі загального і специфічного в діяльності взаємодіючих, з метою досягнення нового якісного рівня; об'єднання зусиль взаємодіючих сторін для вирішення того чи іншого питання, організація спільних дій¹.

Взаємодія політичних сил – сукупність відносин, зв'язків між політичними силами як суб'єктами політичного процесу, форма політичної комунікації, що передбачає свідомий і цілеспрямований взаємовплив з метою реалізації інтересів і цілей, розв'язання політичних проблем і суперечностей. Ця взаємодія відображає реальний зміст політичного процесу, вплив на неї не лише інтересів і намірів політичних сил, їх лідерів, а й дії найрізноманітніших внутрішніх і зовнішніх чинників.

Основними видами взаємодії політичних сил є змагання, конфлікт, конфронтація, боротьба, пристосування, домінування, співробітництво (кооперація), нейтралізація. Вони визначаються сферою та мірою відповідності (чи навпаки) інтересів, цілей, позицій, а також солідарності або згоди між ними.

Процедурами для взаємодії політичних партій є переговори, консультації, політичні заяви, що допомагають впорядкувати стихійний процес політичних взаємодій, сприяють формуванню спільних правил гри в політичному процесі та можливості домогтися згоди через поступки, домовленості, компроміси, консенсус. Особливо характерним для партійних взаємодій в Україні є дефіцит погоджувальних практик. Тому для українських політичних партій дуже важко досягти консенсусу та згоди, особливо під час переговорів про створення коаліції та формування уряду.

Інституційні форми взаємодії партій є партійна система, коаліції, союзи, блоки, опозиція.

¹ Романович, А.Л. (2000). *Взаимодействие политических партий, блоков и коалиций как фактор демократизации политического процесса в современной России*. Москва: РАГС, 13.

В якості основних факторів, що впливають на рівень інституціоналізації партійних систем посткомуністичних країн, А. Мелешевич розглядає зовнішню автономію партійної системи і внутрішню стабільність¹. Автономія вимірюється за допомогою трьох показників: роль політичних партій у рекрутуванні кадрів для законодавчої гілки влади; роль політичних партій у формуванні виконавчої влади; сила партії і однаковість цієї сили в різних регіонах країни.

За підсумками дослідження А. Мелешевич приходять до висновку, що Естонія, Латвія, Литва, Росія і Україна демонструють абсолютно різні моделі інституціоналізації партійних систем. Естонія є єдиною країною, яка демонструє стійкий і послідовний рух до автономної і стабільної партійної системи. У порівнянні з Естонією партійна система Латвії менш стійка: на всіх виборах беруть участь нові партійні утворення, які отримують, щонайменше, третину голосів виборців. Що стосується партійної системи Литви, то тут ситуація неоднозначна: при досить високому рівні автономії можна спостерігати низький рівень стабільності.

Органічний тип міжпартійної взаємодії може виявлятися в різних формах. Так, І. М. Тарасов виділив наступну періодизацію формування конкурентної партійної системи посткомунізму в країнах Центральної Східної Європи:

– перший період (1989–1990/1991 рр.). Охоплює час від ліквідації монополії компартій на владу до моменту розпаду широких демократичних рухів;

– другий період (1991–1997/1998 рр.). Характеризується двома протилежними тенденціями: по-перше, нестабільністю партійних систем, по-друге, прагненням провідних політичних сил затвердити власне домінування на політичній сцені;

– третій період (починаючи з 1998 р.) демонструє тенденцію до стабілізації партійної системи та «стандартизації» політичних партій².

Відмінності в формуванні нових партійних систем виражені в особливостях трьох інституційних змінних: політико-правового

¹ Meleshevich, A. (2007). *Party Systems in Post-Soviet Countries: A Comparative Study of Political Institutionalization in the Baltic States, Russia, and Ukraine*. New York.

² Тарасов, И.Н. (2009). *Институциональное развитие посткоммунистических политических систем стран Центрально-Восточной Европы: сравнительный анализ*. Саратов. <<http://vak.ed.gov.ru/c0mm0n/img/uploaded/files/vak/ann0uncements/p0litich/2009/27-07/Taras0vIN.d0c>>

закріплення меж національної держави; вибору форми правління; формування виборчої системи.

Остання хвиля демократизації відрізняється від попередніх загостренням проблем націоналізму і наявністю сепаратистських тенденцій. Тільки у п'яти з дев'ятнадцяти посткомуністичних країн кордони в 1990-х роках збігалися з кордонами старих національних держав (Польща, Угорщина, Румунія, Болгарія, Албанія). Всі інші країни на початку демократизації були продуктами розпаду трьох федерацій (Радянського Союзу, Чехословаччини, Югославії)¹.

Друга інституційна зміна, що визначає особливості партійного будівництва в посткомуністичних країнах, – це вибір форми правління. Основна дилема інституційного визначення полягала у виборі між президентською і парламентською системами. На початкових етапах транзиту, в умовах сильної фрагментації партійних систем, неготовність більшості політичних партій до роботи в коаліційному уряді (що наочно показав досвід Польщі в період 1989–1993 рр.). Домінували гібридні або президентські форми правління, які на той момент були стабільніші і ефективніші, ніж парламентські.

У процесі демократизації в міру того, як змінювалося співвідношення сил демократичної опозиції та правлячої еліти колишнього режиму, коректувалися і форми правління. Згідно з позицією Х. Лінца, для консолідації демократії найбільш характерними є парламентські форми правління².

Ймовірно, тому в переважній більшості посткомуністичних країн сформувалися парламентські або гібридні політичні системи, реально засновані на принципі поділу влади, в яких влада президента конституційно обмежена.

«Упродовж 2004–2005 рр. в Україні відбулися три події, які могли потенційно сприяти процесу прискореної інституалізації національної партійної системи, що до того знаходилась *de facto* в зачатковому стані»³. Цими подіями були запровадження пропорційної виборчої системи для виборів усіх депутатів Верховної Ради, децентралізація державної влади та посилення функцій парламенту за рахунок повноважень Президента та президентські перегони, які задеклару-

¹ Большаков, А.Г. (2009). *Этнические вооруженные конфликты посткоммунистических государств европейской периферии*. Казань.

² Линц, Х. *Опасности президентализма*. <old.russ.ru/antolog/.../2-3/deml4.htm>.

³ Мелешевич, А. (2011). Проблеми інституалізації та перспективи розвитку партійної системи України. *Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку*, 47 (листопад, 24-25).

вали рух у напрямі легітимізації вільних і справедливих виборів, як єдиного засобу отримання доступу до політичної влади.

Саме тоді українські партії стали виконувати функцію притаманну цим політичним організаціям у країнах західної демократії, тобто формувати Кабінет Міністрів на основі результатів виборів і здійснювати контроль за його діяльністю, таким чином брати на себе відповідальність перед електоратом.

До прийняття у 2004 році Закону України «Про вибори народних депутатів України», який зафіксував, що вибори народних депутатів до Верховної Ради здійснюються на засадах пропорційної системи, багато депутатів не бачили користі та необхідності у партійному членстві. При потраплянні у парламент такі депутати створювали різні центристські групи, які декларували свою лояльність практично кожному існуючому урядові. Пропорційна система створила умови, при яких політичні партії мають ексклюзивне право у процесі висування кандидатів і формування виборчого списку.

Важливим показником диференціації типів консолідації партійних систем на посткомуністичному просторі є мінімізація екстремістських настроїв.

Для комплексного аналізу процесів міжпартійної взаємодії доцільно розглянути основні соціальні та політичні розколи. На перших етапах транзиту пріоритетне значення мали територіальні і культурні розколи. Саме вони, актуалізовані політичною опозицією, дозволили сформувати уявлення про подальші суспільні зміни як про процеси відновлення сильної державності і повернення до основ європейської цивілізації. Менше поширення одержали соціально-економічні розколи («капітал–праця»), що цілком відповідає моделі С. Роккана, в якій виділена певна послідовність розколів: від територіально-культурних, націо– та державоутворюючих до соціально-економічних¹.

Відсутність диференційованої структури групових інтересів має сильне навантаження на партії у фазі консолідації. У країнах ЦСЄ громадська активність концентрується переважно на боротьбі між парламентськими партіями, тоді як інші суб'єкти політичного життя не мають такого потенціалу впливу.

Результатом узгодження інтересів політичних сил у рамках міжпартійної взаємодії є побудова коаліцій. Успішна діяльність сучасних

¹ Бродовская, Е.В., Варфоломеев, М.А. (2011). Базовые типы партийной консолидации на посткоммунистическом пространстве. *Научные ведомости Белгородского государственного университета «Серия: История. Политология. Экономика. Информатика», 17, 1.*

політичних партій багато в чому обумовлена умінням вчасно приходити до угоди компромісної партнерської співпраці і створювати на її основі коаліції, які в подальшому дозволять учасникам домагатися стратегічно важливих цілей. Коаліційна співпраця передбачає інтеграційні відносини, спрямовані на спільні політичні дії. Під коаліцією розуміється об'єднання в досить довгостроковій перспективі зусиль політичних партій для спільного досягнення загальних цілей і одержання від свого союзу політичної вигоди. Це «результат довгострокової угоди, що має на меті розподіл коаліційних дивідендів між раціональними, орієнтованими на власні інтереси політичними суб'єктами»¹.

Коаліційна ситуація виникає в тому випадку, коли два або більше акторів усвідомлюють, що у них недостатньо ресурсів для досягнення поставлених цілей самотійно. Політична коаліція являє собою об'єднання ресурсів декількома політичними акторами заради досягнення узгодженої спільної мети. У практичній політиці ця узагальнена формула реалізується у вигляді угоди між певним числом політичних груп, що прагнуть і здатні взяти на себе зобов'язання для політичного керівництва країною².

Коаліційна політика політичних партій носить гнучкий і диференційований характер. Вона будується в залежності від конкретної ситуації, розташування політичних сил. Реальна політична поведінка політичних партій залежить від таких факторів, як ступінь підтримки ними правлячого режиму або, навпаки, опозиційності йому, орієнтації на різні угруповання політичної еліти, особливості підходів до вирішення проблем суспільно-політичного життя. Традиційно партійні коаліції розглядалися як атрибут парламентських систем. Багатопартійність підвищує ймовірність того, що уряд буде коаліційним і скорочує ймовірність того, що він буде однопартійним.

Рівень політичної фрагментації в посткомуністичних країнах періоду транзиту залишався досить високим порівняно з західно-європейськими показниками. Незважаючи на це, в деяких країнах коаліційна політика партій носила прогресивний характер. Так, в Угорщині, ще в 1994 р. відбулося утворення коаліції з лівої (Угорська соціалістична партія) і правої (Союз вільних демократів) партій, що

¹ Browne, E. (1973). *Coalition Theories: A Logical and Empirical Critique*. London: Sage Publications.

² Шмачкова, Т. (1996). Теории коалиций и становление российской многопартийности (методики рационализации политического процесса). *Полис*, 5, 28–52.

було революційним кроком у політиці того часу. При цьому, слід враховувати, що у фазі консолідації демократії не спостерігається пряма залежність між електоральною стійкістю і партійною консолідацією.

Отже, при аналізі шляхів формування та функціонування партійних систем можемо зробити такі висновки: партійні системи відображають зв'язок між партіями та державними органами, в свою чергу, політичні партії є особливим видом об'єднань громадян, що представляють політичну систему та суспільство (за дотримання умов свободи об'єднань громадян і високого рівня культури – громадянського суспільства).

Суттєвою характеристикою функціонування політичних систем країн посткомуністичного простору є складні, нерівномірні, незбалансовані процеси консолідації демократії, невід'ємною частиною яких виступає партійна консолідація. Характеризуючи країни Вишеградської групи, Балтійського та Балканського субрегіонів Європи, слід зазначити, що в них склався органічний тип міжпартійної взаємодії, пов'язаний з необхідним набором інституційних і процедурних передумов. Неорганічні типи міжпартійної взаємодії зустрічаються в країнах, де транзит не завершений або невдалий.

Чинники розвитку інституту політичних партій можна поділити на внутрішні та зовнішні, але не варто забувати, що ці чинники взаємозалежні. Внутрішні чинники зумовлені ознаками-індикаторами партій. Так, К. Джанді на основі своїх досліджень констатує, що найважливіші елементи партій визначаються за допомогою таких понять: організованості, інституалізації, проблемної орієнтації, соціальної підтримки, залученості, стратегії та тактики, урядового статусу¹. Розглядаючи політичну систему України, варто до цього переліку додати й специфічно українські чинники, зокрема практично повну відсутність ідеологічних партій. Характерним для інституту політичних партій в Україні є наявність лідерських партій, а також партій, створених як проекти олігархічних груп для захисту власних бізнесових інтересів.

Зовнішні чинники розвитку інституту політичних партій зумовлені типом політичного режиму, етапом його трансформації, зокрема інституційної системи, типом виборчої системи, мірою розвинутості та самоорганізації громадянського суспільства, принципами політичної комунікації в суспільстві тощо. В Україні зовнішні чинники

¹ Шведа, Ю. (2004). *Політичні партії: Енциклопедичний словник*. Львів: Астролябія. <http://www.lnu.edu.ua/faculty/Phil/Shweda_slovnyk.htm>.

постійно змінюються (зміна виборчого законодавства, конституційна реформа), таким чином сприяють або навпаки зупиняються розвиток інституту політичних партій.

Міжпартійні відносини є головною складовою частиною державних політичних відносин. Саме вони визначають партійно-політичний режим, формують партійну систему та визначають її типи. Взаємодія політичних партій представляє собою сукупність зв'язків між політичними силами як суб'єктами політичного процесу, форму політичної комунікації, що передбачає свідомий і цілеспрямований взаємовплив з метою реалізації інтересів і цілей, розв'язання політичних проблем і суперечностей.

Основними видами взаємодії партій є змагання, конфлікт, конфронтація, боротьба, пристосування, домінування, співробітництво (кооперація), нейтралізація. Вони визначаються сферою та мірою відповідності (чи навпаки) інтересів, цілей, позицій, а також солідарності або згоди між ними.

В Україні, як транзитному суспільстві, міжпартійні взаємодії носять переважно конфронтаційний та конфліктний характер. Співпраця між партіями переважно тимчасова і пов'язана з формуванням коаліції та розподілом посад в уряді. Характерним для української партійної системи є неідеологічний характер партій, вони переважно лідерські або створенні як проекти олігархічних груп. І досі великий вплив на функціонування та діяльність партій, зокрема у парламенті, мають різного роду бізнесові структури.

Можна зробити висновок про взаємодетермінованість процесів консолідації політичного режиму, суспільства і консолідації партійної системи. Адже саме від політичного режиму, від типу виборчої системи залежить інституціоналізація партійної системи.